

İBN FÂTİK

(ابن فاتك)

Ebü'l-Vefâ Mahmûd'ü'd-devle
el-Emîr Mübeşşir b. Fâtik el-Âmirî
(V./XI. yüzyıl)İlkçağ filozoflarına dair
Muhtârü'l-hikem
adlı eseriyle tanınan âlim
ve devlet adamı.

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Aslen Şamlı bir ailenin çocuğu olarak V. (XI.) yüzyılın başlarında Mısır'da doğdu. İbn Ebû Usaybia, Fâtımî hükümdarlarından ez-Zâhir ile (1021-1036) Müstansır-Bilâh (1036-1094) dönemlerinde yaşadığını ve devlet hizmetinde yüksek mevkilerde bulunduğu için kendisine "Mahmûd'devle" ve "Emîr" unvanlarının verildiğini yazmaktadır ('*Uyûnü'l-enbâ*', s. 560). Ancak Âmirî nisbesinin neye dayandığı tesbit edilememiştir. İlk gençlik dönemi ve eğitimi hakkında bilgi yoksa da belli bir olgunluk seviyesine ulaştınca devrinin önde gelen düşünür ve bilginleriyle toplantılar düzenleyerek yaptıkları ilmî tartışmalardan yararlandığı ve onların bir kısmından ders aldığı bilinmektedir. Bu arada İbnü'l-Heysem'den (ö. 430/1039) matematik ve astronomi, Ebü'l-Hüseyin İbnü'l-Âmid'den mantık ve felsefî ilimler, Ali b. Ridvân'dan tıp okudu (a.g.e., s. 560). Hocası İbnü'l-Heysem'in vefat tarihi ve *Muhtârü'l-hikem* adlı eserini 445 (1053) yılında yazması göz önüne alındığında V. (XI.) yüzyılın ilk çeyreğinde doğduğu, Müsta'li-Billâh dönemine (1094-1101) yetişmemesinden hareketle de 1094 yılından önceki bir tarihte vefat ettiği söylenebilir. Bu durumda ölüm tarihinin V. yüzyılın sonuna (XII. yüzyılın başları) rastladığını söyleyen İbnü'l-Kıftî'nin görüşüne katılmak mümkün değildir (*Muhtârü'l-hikem*, neşredenin girişi, s. 6-7).

İbnü'l-Kıftî, İbn Fâtik'in devlet işlerinden fırsat buldukça öğretim faaliyetlerine de vakit ayırdığını, o dönemde yaşayan birçok seçkin âlimi onun yetiştirdiğini bildirmekte (*İhbârü'l-ulemâ*, s. 269), ancak bunların arasında sadece yahudi tabip Selâme b. Rahmûn'un adını vererek onun İbn Fâtik'ten mantık okuduğunu belirtmektedir (a.g.e., s. 209-210). Ayrıca bir kızının bulunduğu ve babasının ölümünden sonra İskenderiye'de hadis ilmiyle meşgul olduğu kaydedilir (a.g.e., s. 269). İbn Ebû Usaybia, İbn Fâtik'in birçok

kitap istinsah ettiğini ve kendisinin de onları gördüğünü, onun seferden döndükçe vaktinin çoğunu zengin kütüphanesinde geçirdiğini anlattıktan sonra vefatını müteakip hanımının kütüphaneye girerek kendisine yeterince zaman ayırmayan kocasından intikam almak için kitaplarını orada bulunan havuza attığını, bu yüzden kitapların bir kısmının ziyan olduğunu, kurtarılanların ise yapraklarında lekeler kaldığını söyler ('*Uyûnü'l-enbâ*', s. 560).

İbn Fâtik'in *Muhtârü'l-hikem* dışında herhangi bir eseri günümüze gelmediği için onun düşünceleri hususunda fikir yürütmek mümkün değildir. Her ne kadar İbn Teymiyye, Fârâbî gibi İbn Fâtik'in de filozofları peygamberlerden üstün tuttuğunu söylüyorsa da bu konuda kaynak vermemektedir (*Der'ü te'ârûzi'l-akl ve'n-naql*, I, 10).

Eserleri. 1. *Muhtârü'l-hikem* ve *me-hâsinü'l-kelim*. Eskiçağ filozof, hekim, şair ve devlet adamlarından yirmisinin hayat hikâyesiyle hikmetli sözlerine dairdir; ayrıca eserin sonunda haklarında yeterli bilgi bulunmayan düşünürlerle ait olan veya kim tarafından söylendiği tesbit edilemeyen bazı özlü sözler de yer almaktadır. *Muhtârü'l-hikem*'in kaynakları bilinmemektedir. İbn Fâtik'in Grekçe ve Latince kitaplara ulaşması ihtimalinin zayıflığı göz önünde tutulursa onun, Helenistik dönemin sonlarına doğru bu gibi parçalar içeren hikemî eserlerin günümüze ulaşmamış Arapça tercümelelerinden faydalandığı düşünülebilir. Abdurrahman Bedevî, Kallistenes'e ait *İskender'in*

Hayatı adlı kitabın onun kaynaklarından sayılabileceğini, ancak Doğu ve Batı dillerine çevrilen eserin biri apokrif kabul edilen iki ayrı versiyonunun bulunduğu ve bunlardan sadece apokrif olanın benzerlik gösterdiğini belirtir (*Muhtârü'l-hikem*, neşredenin girişi, s. 14-16). Öte yandan Diogenes Leartius'un Arapça'ya çevrilip çevrilmediği bilinmeyen meşhur filozofların hayatları, öğretileri ve sözleriyle ilgili eserinde, Huneyn b. İshak'ın *Nevâdirü'l-felâsife*'sinde yer alan bilgilerin de bir şekilde *Muhtârü'l-hikem*'e yansıdığı düşünülmektedir. *Muhtârü'l-hikem* hikemiyat türünün başarılı örneklerinden biri olup sonraki müellifler için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. İbn Ebû Usaybia ve Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî Eskiçağ âlim, filozof ve hekimleri hakkında verdikleri bilgilerde en çok bu eseri kaynak göstermişlerdir; özellikle Şehrezûrî'nin *Ravzatü'l-efrâh* ve *nüzhetü'l-ervâh* adlı eseri *Muhtârü'l-hikem*'in farklı bir versiyonu gibidir. Eser Batı'da da ilgi görmüş ve İspanyolca, Latince, Fransızca, İngilizce, kısmen de Provençe'ye tercüme edilmiştir. İlk defa Kastilya-Leon Kralı X. Alphonso zamanında (1254-1284) *Los bocados de ovo* adıyla İspanyolca'ya yapılan çevirinin iki ayrı versiyonu bulunmaktadır. Bunların ilki, XV. yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında otuz yıl içinde beş defa basılmıştır (Sevilla 1495; Salamanca 1499; Toledo 1510; Valencia 1522; Valladolid 1527). Fakat mütercim, eserin baş tarafına kendi hayal ürünü olan uzunca bir giriş koyarak burada *Ke-lîle ve Dimne*'nin önsözünü andıran bir

İbn Fâtik'in
*Muhtârü'l-
hikem* adlı
eserinin
ilk sayfası ile
minyatürü
son sayfası
(TSMK,
III. Ahmed,
nr. 3206)

hikâyeye yer vermiş, ayrıca metne sadakat göstermediği gibi birtakım yeni bilgiler de eklemiştir. Mütercim ikinci versiyonda metne daha sadık kalmış, ancak tercümesine yine aslında bulunmayan bazı bölümler ilâve etmiştir (*Muhtârü'l-hikem*, neşredenin girişi, s. 22-23). Bu çeviri Herman Knust (Tübingen 1879), XIV. yüzyılda yaşayan Salernolu hekim Joannes Procide'nin Latince çevirisi de Salvatore de Renzi (Napoli 1854) tarafından yayımlanmıştır. Eseri Guillaume de Thignonville (ö. 1414) Latince tercümesinden Fransızca'ya aktarmış ve XV. yüzyılın sonlarından itibaren birçok defa basıldığı bilinen (Paris 1486, 1529, 1531, 1532, 1533; Bruges ts., Paris'te tarihsiz baskıları da yapılmıştır) bu Fransızca çeviriden de 1450'de Stephen Scrope, 1473'te Antoine Wydville tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. William Caxton'ın 1477 yılında Oxford'da yayımladığı *The Dictes and Sayings of the Philosophorum* başlığını taşıyan bu çeviri, üzerinde baskı tarihi bulunan ilk İngilizce kitap olma özelliğine de sahiptir (a.g.e., neşredenin girişi, s. 22-67; tercüme için ayrıca bk. Rosenthal, XIII-XV [1961], s. 149-155). Abdurrahman Bedevî, *Muhtârü'l-hikem*'i kaynakları ve tercüme hakkında yaptığı araştırmayla birlikte yayımlamıştır (Madrid 1958). Mahmut Kaya da "Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim'de Aristoteles'e İsnat Edilen Hikmetli Sözler ve Bunların Kaynakları" adlı makalesinde bu sözlerin filozofla olan ilişkisini araştırmış ve bunları Türkçe'ye çevirmiştir (*Felsefe Arkivi*, sy. 26 [İstanbul 1987], s. 247-296). 2. *Sîretü'l-Müstansır*. Safedî, bu eserin Müstansır-Billâh döneminde kaleme alınmış üç ciltlik bir tarih kitabı olduğunu yazıyorsa da sonraki tarihçiler böyle bir kaynaktan söz etmemişlerdir. İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem*'in iki yerinde Büyük İskender'in hayatını "büyük tarih kitabında" eksiksiz biçimde anlattığını söyler (s. 239, 241); ancak bu kitabın *Sîretü'l-Müstansır* olup olmadığı konusunda herhangi bir ipucu yoktur. 3. *el-Vaşâyâ ve'l-emşâl ve'l-mûcezez min muhkemi'l-akvâl*. Günümüze gelmeyen eserin (İbn Ebû Usaybia, s. 561) adı *Muhtârü'l-hikem*'i andırmakta ve onun başka bir versiyonu olabileceğini düşündürmektedir. İbn Ebû Useybia, İbn Fâtik'in *el-Bidâye fi'l-manlık* ve *Kitâb fi't-Ṭıb* adlarında iki eserinin daha bulunduğunu belirtmektedir (a.g.e., a.y.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Fâtik, *Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Madrid 1958, s. 239, 241; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 1-67; Yâkût, *Mu'cemü'l-üdeba'* (Cüdfî), VI, 241; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-ulemâ'* (Lippert), s. 209-210, 269; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnü'l-enbâ'*, s. 560-561; İbn Teymiyye, *Der'ü te'âruzi'l-akl ve'n-naql* (nşr. M. Reşad Sâlim), Riyad 1395, I, 10; Brockelmann, *GAL*, I, 459; *Suppl.*, I, 829; H. Corbin, *Histoire de la philosophie islamique*, Paris 1964, s. 246-247; G. C. Anawati, "Muhtârü'l-hikem ve mehâsinü'l-kelim", *MIDEO*, VI (1959-61), s. 254-259; F. Rosenthal, "al-Mubashshir İbn Fâtik Prolegomena to an Abortive Edition", *Oriens*, XIII-XV, Leiden 1961, s. 132-158; a.m.f., "al-Mubashshir b. Fâtik", *EP* (İng.), VII, 282-283.

H. BEKİR KARLIĞA

İBN FAZLULLAH el-ÖMERİ

(ابن فضل الله العمري)

Şihâbüddin (Ebü'l-Abbâs) Ahmed
b. Yahyâ b. Fazlillâh el-Ömerî
(ö. 749/1349)

Memlûkler dönemi devlet adamı,
tarih ve coğrafya âlimi, edip.

3 Şevval 700'de (11 Haziran 1301) Dimaşk'ta doğdu. Muhtemelen Kirman kökenli Benî Fazlullah ailesinden gelmesi dolayısıyla İbn Fazlullah olarak bilinir; Ömerî nisbesi soy kütüğünün Halife Ömer b. Hattâb'a dayanması sebebiyledir. Benî Fazlullah mensupları, yaklaşık 100 yıl devletin yazışmalarının yürütüldüğü Dîvân-ı İnşâ'da sır kâtipliği görevinde bulundular; onun babası da sultanın özel kâtibiydi. İbn Fazlullah, ilk tahsilinden sonra gittiği Kahire'de birçok büyük âlimin yanında okuma fırsatı yakaladı. Kahire, İskenderiye ve Hicaz'da sürdürdüğü eğitimi sırasında Kemâleddin İbn Kâfî Şühbe ile Kâdilkudât Şemseddin el-Mizzî'den Arap dili ve edebiyatı, Kâdilkudât Şehâbeddin İbnü'l-Mecd ile Burhâneddin el-Fezârî'den (İbnü'l-Firkâh) fıkıh, Takıyyüddin İbn Teymiyye'den fıkıh, kelâm, Şemseddin el-İsfahânî'den usûl-i fıkıh ve Kemâleddin İbnü'z-Zemelkânî ile Şemseddin İbnü's-Sâiğ'den arûz, meânî ve beyân dersleri aldı. Öğrenimini tamamlayınca Kahire'de kadılık görevine getirildi. Ona, Mısır'da Şâfiî mezhebini ilgilendiren meselelerde fetva yetkisi veren Allâme Şemseddin el-İsfahânî'dir (Safedî, VIII, 253-254). İbn Fazlullah'ın yazı yazma sanatında dönemin en önde gelen siması olduğu kabul edilmektedir (Kalkaşendî, I, 32).

Sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı sırasında

(1309-1341) önemli görevlerde bulunan İbn Fazlullah iyi bir fıkıh âlimi ve edebiyatçı olmasının yanında iyi bir tarihçi idi. Özellikle hadiseleri tahlilde ve şahsiyetleri değerlendirmede başarılı olmuştur; ayrıca Cengiz Han döneminden yaşadığı zamana kadar Moğollar'ın tarihini iyi biliyordu. Onun, Memlûk Devleti'nin dış siyaseti bakımından bölge için tehlike oluşturmuş bu gücü iyi tanınması ve Moğol devlet sisteminin Memlûkler üzerindeki etkilerini görmesi hem memuriyeti sırasında hem de daha sonra eserlerini kaleme alırken kendisine çok faydalı olmuştur. Kahire'de resmî yazışmaların yürütüldüğü Dîvân-ı İnşâ'nın başkanlığını yapan İbn Fazlullah'ın kazandığı başarılarla rağmen sert mizacı dolayısıyla kısa sürede sultanla arası açıldı ve görevinden azledildi; ayrıca kâtiplerden birinin imza taklit ettiğini sultana bildirmesi üzerine hapse atıldı ve eli kesildi (İbn Hacer, I, 332-333). Daha sonra 740 (1340) yılında Dimaşk'taki divana tayin edilirse de bu görevinde sadece iki yıl kalabildi. Şikâyetler dolayısıyla sultan onu yine azletti ve cezalandırmak için Kahire'ye getirilmesini istedi. Ancak kendisi gibi sır kâtibisi olan kardeşi Alâeddin Ali'nin ricası üzerine Dimaşk'ta kalmasına izin verildi (Makrîzî, II/3, s. 464-466; İbn Hacer, I, 352-354; İbn İyâs, I/1, s. 487-488). Bu hadiseden sonra inzivâyâ çekildi ve İslâm coğrafyasıyla ilgili meşhur eseri *Mesâlikü'l-ebşâr* ile diğer kitaplarını kaleme aldı. 1349 yılında hacca gitmek amacıyla yola çıktı; fakat Kudüs civarında eşinin vefat etmesi üzerine Dimaşk'a geri döndü ve arefe günü yakalandığı vebadan öldü (9 Zilhicce 749/28 Şubat 1349).

Eserleri. 1. *Mesâlikü'l-ebşâr* fi memâliki'l-emşâr*. Müellifin en önemli çalışması olup ağırlıklı olarak tarih ve coğrafyadan bahseden ansiklopedik bir eserdir. Daha sonra gelen müelliflere asırlar boyu kaynaklık etmiştir. İki ana kısma ayrılan yirmi yedi cüzlük eserin birinci bölümünde karalarla denizlere (fizikî coğrafya), ikinci bölümünde milletlere ve tarihlerine (beşerî coğrafya) yer verilmiştir. Diğer Memlûk dönemi kaynaklarında rastlanmayan hal tercümeleleri sebebiyle de büyük değer taşıyan eser, çeşitli kütüphanelerde bulunan yazmalarından bir bütün oluşturularak Fuat Sezgin tarafından tipkibasım olarak neşredilmiştir (Frankfurt 1988-89). 2. *et-Ta'rif bi'l-mustâlahi's-şerîf*. Dîvân-ı İnşâ'da çalışan münşî-